

РОЗДІЛ II

Конституційне, адміністративне, фінансове та міжнародне право

УДК 342.7:33 (477)

В. Федоренко

Економічні права та свободи людини в Україні:

поняття, види, загальний огляд

Стаття присвячена розкриттю сутності та змісту основних економічних прав і свобод людини в Україні в реаліях сьогодення. Відзначається, що економічні права і свободи громадян, поряд з їх особистими правами, утвердились одними із перших ще в період буржуазно-демократичних революцій у Європі та воєн за незалежність у Америці в кін. XVIII-XIX ст. Здійснено характеристика основних економічних прав і свобод громадян, визначених Конституцією України, а саме: права приватної власності (ст. 41); права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); права на користування об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13).

Ключові слова: права та свободи людини, приватна власність, власність Українського народу, економіка, підприємництво, економічні права і свободи людини.

Постановка проблеми. Важливе місце в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина посідають економічні права та свободи, які визначають можливості людини створювати матеріальні й особисті нематеріальні блага, володіти ними та здійснювати господарську діяльність. В основі економічних прав і свобод людини лежить насамперед право приватної власності, котре, поряд з природними правами на свободу, рівність і братерство, стало наративом хвилі буржуазно-демократичних революцій і війн за незалежність кінц. XVIII-XX ст. у Європі та Америці.

Право власності, у свою чергу, стало підґрунтям для розбудови капіталістичної економіки, заснованої на ідеях А. Сміта, описаних у всесвітньо відомому трактаті «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.), а також на наукових розробках інших мислителів-економістів. Поєднання економіки і науки сприяло утвердженню капіталістичного світогляду новонародженої буржуазії. А на початку XX ст., ставши джерелом для створення нових робочих місць і задоволення первинних життєвих потреб соціально незахищених верств населення (вдів, сиріт, інвалідів), капіталізм набуває популярність у цілих народів. Хоча, застосування вибіркових ідей одного з фундаторів капіталізму К. Маркса в Росії та низці інших держав сприяло утвердженню в XX ст. феномену соціалізму та т.з. «соціалістичної економіки».

В основу капіталістичного світогляду було покладено не лише право власності та право вільно розпоряджатися нею, а й віра в користь для суспільства й держави сталого економічного розвитку. За свідченням сучасного ізраїльського вченого Ю. Харарі, «Останні 500 років віра в прогрес стимулює людей усе більше покладатися на майбутнє. Із довіри народжується кредит, кредит прискорює зростання економіки, а завдяки зростанню економіки утверджується віра в майбутнє. І зростає кредит» [7, с. 376-377]. Але, уже в другій половині XX ст. капіталізм у його первинному сенсі переживає кризу й трансформується в низку ліберальних, соціал-демократичних і інших моделей

економіки, які ґрунтуються на ідеях поваги до економічних прав людини і вільного ринку.

Одночасно з цим, економічні права людини і громадянина становлять собою важливі гарантії свободи людини, можливість її виходу з патріоналістського впливу держави, об'єднання в т.з. «середній клас», і спроможності реалізовувати свої законні інтереси, утверджувати демократію та верховенства права.

У цьому сенсі Ф. Фукуяма писав: «... загально визнана точка зору полягає в тім, що демократія не може виникнути за відсутності сильного середнього класу – тобто, групи людей, наділених власністю, які не є ані елітою, ані сільською біднотою» [6, с. 512-513]. Нині з цією парадигмою зіштовхнулася й Україна. Очевидно, що відродження середнього класу в Україні, який у ХХІ ст. є традиційною рушійною силою змін і реформ у більшості держав світу, потребує удосконалення механізмів реалізації економічних прав і свобод людини і посилення їх гарантії і захисту.

Аналіз наукових досліджень цієї проблеми: конституційні права та свободи людини залишаються традиційною проблематикою правових досліджень. На користь цього свідчать і наукові роботи таких науковців, як Ю. Барабаш, О. Батанов, М. Козюбра, А. Колодій, В. Кравчук, П. Любченко, Р. Максакова, О. Марцеляк, М. Мацькевич, Н. Мяловицька, В. Нестерович, В. Погорілко, О. Пушкіна, В. Речицький, А. Селіванов, В. Серьогін, О. Скрипнюк, О. Совгіря, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко і ін.

Разом із тим, проблематика економічних прав і свобод людини та особливостей їх утвердження й розвитку набуває нового звучання в умовах сьогодення в Україні. Адже відомі події 2014-2016 рр., пов'язані з анексією АР Крим і подіями на Сході України загалом негативно позначились на економіці України і призвели до зuboжіння населення, посилили патріоналістичні настрої в суспільстві. Але, економічні проблеми не можливо вирішити виключно шляхом посилення соціальної допомоги населенню. Адже сучасні успішні економіки ґрунтуються на результатах діяльності соціально активних громадян, що творчо реалізують свої економічні права і свободи та згуртовуються в середній клас, який виступає ядром громадянського суспільства.

Мета наукової статті: виявити сутність і зміст економічних прав і свобод людини, визначених Основним Законом, а також охарактеризувати новітні тренди їх утвердження, розвитку, реалізації та захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, до основних економічних прав і свобод людини і громадянина Конституція України відносить: право приватної власності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); право на користування об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13) [2].

Отже, економічні права та свободи людини і громадянина – це визначена Конституцією та законами України міра можливої поведінки або діяльності людини та громадянина в економічному житті суспільства та держави, пов'язана з реалізацією правового режиму власності та підприємницької діяльності [5, с. 244].

Первинним, базисним економічним правом, що визначає економічні основи суспільного і державного ладу України, є право приватної власності або ж право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України), що набувається в порядку, визначеному чинним законодавством України.

У свою чергу, основний правовий акт цивільного законодавства України – Цивільний кодекс України, – не тільки закріпив регламентовані Конституцією України правомочності власника, а і розкрив їх суть та значення. Враховуючи велике суспільне значення інституту права власності, останньому у Цивільному кодексі України присвячено книгу третю – «Право власності та інші речові права».

Цивільний кодекс України визначає право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. У чинному законодавстві України об'єктами права приватної власності визначаються матеріальні (рухоме та нерухоме майно) та особисті нематеріальні цінності (блага): твори науки, літератури і мистецтва, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналістичні пропозиції, знаки для товарів і послуг тощо [8].

Суб'єктами власності в Україні є фізичні та юридичні особи, Українська держава, територіальні громади (комунальна власність). Українська держава, відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України, забезпечує захист усіх суб'єктів права власності і господарювання та їх рівність перед законом.

Формою реалізації права громадян на приватну власність є володіння, користування і розпорядження матеріальними й особистими нематеріальними цінностями (благами) з метою задоволення соціально-економічних потреб людини і громадянина. При цьому, власність, як основа економічного розвитку суспільства та держави, повинна мати соціальну спрямованість. Як уже зазначалось попередньо, соціальна спрямованість економіки стала основним трендом ХХ-ХХІ ст. і певною мірою зблизила погляди прихильників ліберальних, соціал-демократичних і інших економічних теорій.

Важливим складником конституційного права на власність є право на землю та житло. При цьому, право власності на землю є первинним і одним із найбільш важливих прав людини. Зокрема, свого часу Дж. Лок писав: «... головним предметом власності є зараз не плоди землі й не тварини, які на ній живуть, а сама земля, - як те, що містить у собі й несе з собою все інше» [3, с. 147]. Цінність власності на землю визнається й Конституцією України. Зокрема, ст. 14 Основного Закону встановлює: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується» [2]. Реалізація права громадян на землю визначається виключно законами України.

Так, главами 27 та 28 книги третьої Цивільного кодексу України окремо врегульовано відносини, пов'язані із правом власності на землю (земельну ділянку) та житло [8]. Що ж стосується такого об'єкту цивільних відносин, як земельна ділянка, то норми щодо реалізації права власності на земельну ділянку знайшли також своє відображення у Земельному кодексу України та прийнятими відповідно до нього нормативно-правовими актами.

Власники земельних ділянок мають право: продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; самостійно господарювати на землі; власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію; використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди. Порухені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом [1].

Водночас, крім Конституції України, Цивільного кодексу України та Земельного кодексу України, норми щодо реалізації права приватної власності закріплені в інших нормативно-правових актах. Так, зокрема, відносини щодо реалізації права приватної власності у тій, чи іншій сфері суспільних відносин врегульовано Господарським кодексом України; законами України «Про господарські товариства»; «Про акціонерні товариства»; «Про кооперацію»; «Про інвестиційну діяльність»; «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю»; «Про цінні папери та фондовий ринок»; «Про планування і забудову територій»; «Про іпотеку» тощо.

Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. У 2015-2016 рр. Міністерством юстиції України започатковані та проводяться реформи щодо державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Зокрема, йдеться про децентралізацію державної реєстрації нерухомого майна, запроваджену положеннями Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 26 листопада 2015 р.

Згаданим Законом, зокрема, розширено суб'єктний склад осіб, які наділені повноваженням проводити державну реєстрацію прав. З 1 січня 2016 р. це такі суб'єкти державної реєстрації прав, як: виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська, Севастопольська міські, районні, у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, акредитовані суб'єкти, державні реєстратори прав на нерухоме майно (громадянин України, який має вищу освіту за спеціальністю правознавство, відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав, нотаріус, державний виконавець – у разі державної реєстрації обтяжень, накладених під час примусового виконання рішень відповідно до закону) [4].

Держава також гарантує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений власності, та декларує непорушність права приватної власності. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної потреби, на підставі й у порядку, встановленими законом, і за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження таких об'єктів з подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Тож націоналізація та реприватизація об'єктів права приватної власності є неконституційною.

Конфіскація як форма відчуження приватної власності може застосовуватися виключно за рішенням суду як додаткові санкції в адміністративній і кримінальній юридичній відповідальності.

Як відомо, власність зобов'язує (ч. 1 ст. 13 Основного Закону) [2]. Тому, Конституція України забороняє використання власності на шкоду правам і свободам людини, інтересам суспільства та держави, екології, землі тощо. Конституційно-правові реалії сьогодення переконують, що власність може бути набута і в наслідок корупційної діяльності та використовуватися в протиправних цілях. Зокрема, на сьогодні для України гостро стоїть питання про повернення державі та громадянам грошей, цінностей та іншого майна, здобутих злочинним шляхом.

Для розв'язання цієї проблеми Верховна Рада України 18 лютого 2016 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської Комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації».

Похідним від права власності є й право громадян України користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб (ч. 3 ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13) [2]. Разом із тим, це право є лише різновидом права власності та потребує свого законодавчого закріплення і належного наукового обґрунтування. Адже зменшення кола об'єктів державної та комунальної власності в Україні упродовж 1991-2016 рр., по-суті, звужує вище зазначене право громадян.

До того ж, згідно з ч. 2 ст. 13 Конституції України, громадяни України мають право користуватись природними об'єктами права власності народу (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, природні ресурси). Реалізація цього конституційного права громадян має фрагментарний характер і на побутовому рівні найчастіше виявляється в участі в «зеленому туризмі», риболовлі тощо.

Натомість, у низці зарубіжних держав формуються та реалізуються державні програми, які передбачають цільове використання частини коштів від продажу природних ресурсів (нафта, газ, корисні копалини, деревина тощо) для компенсації комунальних послуг (країни Перської затоки), чи для розвитку затратних, але соціально значущих проектів – облаштування місць загального відпочинку, розвиток екологічно безпечної і відновлювальної енергетики, утримання будинків пристарілих, реабілітаційних центрів для нарко- і алкогольозалежних (держав-учасниці ЄС, Норвегія, Швейцарія та ін.). Цей досвід може бути корисним і для України. Зокрема, з огляду на необхідність підтримки вимушених переселенців, реінтеграцію анексованих і окупованих територій на Сході України [5, с. 246-247].

Наступним важливим економічним правом є право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42) [2]. За змістом це право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку; за суб'єктами – це право належить всім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства, за винятком народних депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, упереджує зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Зокрема, в Україні діє Антимонопольний комітет, який зобов'язаний забезпечувати конкурентність підприємницької діяльності в державі та запобігати утворенню штучних монополій.

Конституція України також покладає на державу обов'язок захищати права споживача, здійснювати контроль за якістю та безпечністю продукції й усіх видів послуг і робіт, сприяти діяльності громадських організацій споживачів. Тобто, Українська держава забезпечує соціально відповідальний характер підприємницької діяльності в Україні.

Механізми реалізації конституційного права людини на підприємницьку діяльність визначає Господарський кодекс України і Цивільний кодекс України, інші акти чинного законодавства. Так, згідно із частиною другою статті 5 Господарського кодексу, конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять, зокрема: право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення

зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції тощо.

Відповідно до статей 19, 20 Кодексу суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству. Держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів.

В контексті прав людини слід розглядати саме фізичну особу як суб'єкта підприємницької діяльності. Ст. 50 Цивільного кодексу України передбачено, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом.

Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Згідно із ст. 128 Цивільного кодексу, громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами. Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом [8].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, нині економічні права та свободи людини, передбачені Конституцією та законами України, є не лише правовим підґрунтям для реалізації правового режиму власності та підприємницької діяльності, а й правовою ідеологією для відродження соціально активного «середнього класу», спроможного вивести Україну з економічної кризи, надати нові сенси розвитку громадянського суспільства та держави.

Ця проблематика вимагає свого належного наукового обґрунтування. Так, уже згадуваний Ю. Харарі пише, що економічну розвиткові та зародженню капіталізму сприяла наукова революція, яка обумовила прогрес соціально-економічного життя. Суть цієї ідеї, як пише вчений, полягала в наступному: «якщо визнати своє невігластво і вкласти кошти у дослідження, справи підуть на лад. Ідея доволі швидко набула економічне значення. Люди, що повірили у прогрес, повірили і в те, що географічні відкриття, технічні винаходи, розвиток зв'язків дозволить збільшити загальну суму виробництва, торгівлі та багатства» [7, с. 336]. Очевидно, що сьогодні Україна не може покладатися на новітні географічні відкриття. Але держава з найбільшою питомою вагою науковців у сфері економіки і правознавства, просто зобов'язана обґрунтувати і реалізовувати ефективну концепцію економіки через створення ефективних механізмів реалізації основоположних економічних прав і свобод людини.

Джерела та література

1. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3. – Ст. 27.
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Лок Дж. Два трактати про врядування / Джон Лок; пер. з англ.: О. Терех, Р. Димирець. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 265.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 26 листопада 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – Ст. 9.
5. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко; Національна академія державного управління при Президенті України. – К.: Вид-во «Ліра», 2016. – 616 с.
6. Фукуяма Ф. Государственный порядок : научн.-популярн. изд-е / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. В. Л. Гончарова. – М. : Изд-во «АСТ», 2015. – 688 с.
7. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари : пер. с англ. Л. умм. – М. : Синдбад, 2016. – 520 с.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 40. – Ст. 356.

Федоренко В. Экономические права и свободы человека в Украине: понятие, виды, общее обозрение. Стаття раскрыває сутність і значення основних економічних прав і свобод людини в Україні в реаліях сучасності. Зазначається, що економічні права і свободи людини, разом з їх особистими правами, утвердились одними з перших ще в період буржуазно-демократичних революцій в Європі і війн за незалежність в Америці в кінці XVIII-XIX ст. За останні 300 років економічні права і свободи отримали нові механізми своєї реалізації і захисту, але не втратили свого основоположного значення для формування і функціонування т.н. «середнього класу», який залишається соціально-економічною основою більшості економічно розвинутих держав світу. Характеризуються основні економічні права і свободи громадян, визначені Конституцією України, а саме: право приватної власності (ст. 41); права на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42); право на користування об'єктами державної і комунальної власності (ст. 41) і спільною власністю Українського народу (ст. 13).

Ключевые слова: права і свободи людини, приватна власність, власність Українського народу, економіка, підприємництво, економічні права і свободи людини.

Fedorenko V. Economic Rights and Freedoms of a Person in Ukraine: Concept, Types, General Overview. The article reveals the essence and importance of basic economic rights and freedoms in Ukraine in the realities of our time. It is noted that the economic rights and freedoms of people, together with their personal rights, firmly established themselves in the period of bourgeois-democratic revolutions in Europe and the wars of independence in the Americas at the end of XVIII-XIX centuries. Over the past 300 years the economic rights and freedoms gained basis mechanisms for their implementation and protection, but have not lost their fundamental importance for the formation and functioning of the so-called «middle class», which is the social-economic basis in the majority economically developed countries in the world. The emphasis is laid on the characteristics of the fundamental rights, economic rights and freedoms of the citizens defined by the Constitution of Ukraine, namely: the right to private property (Art. 41); the right to entrepreneurial activity that is not prohibited by law (Art. 42); the right to use objects of the state or municipal property (Art. 41) and the common property of the Ukrainian people (Art. 13).

Key words: human rights and freedoms, private property, the property of the Ukrainian people, economy, entrepreneurship, economic rights, human rights and freedoms.

УДК 347.965.1 (477)

Н. Баєва

Правовий статус адвоката за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: окремі питання врегулювання

В даній статті розглянуті окремі спірні питання набуття права на заняття адвокатською діяльністю, зокрема, щодо переліку робіт, які вважаються роботою за юридичною спеціальністю; терміну стажування; строку, який надається для складання кваліфікаційного іспиту особам, які не склали його; питання припинення права на заняття адвокатською діяльністю та дисциплінарної відповідальності адвоката. Автором зроблено пропозиції про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Ключові слова: адвокат, стажист адвоката, дисциплінарна відповідальність адвоката.

Постановка наукової проблеми та її значення. 5 липня 2012 року в Україні був прийнятий Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким було врегульовано низку питань щодо правового статусу адвоката. Його прийняття стало помітною подією не лише для практикуючих адвокатів, була створена нормативна база для кращого забезпечення реалізації надання правової допомоги. Після прийняття цього Закону поступово відбувається формування наукової проблематики, пов'язаної з теоретичними та практичними аспектами його застосування. Серед таких